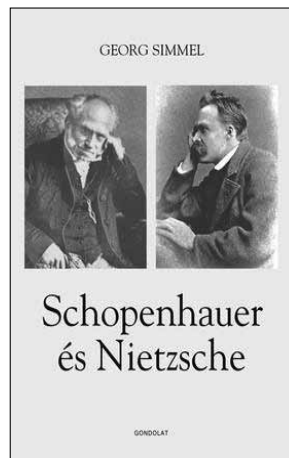

„A GONDOLKODÓRÓL SZÓLÓ FILOZÓFIA”

Georg Simmel: Schopenhauer és Nietzsche. Előadás-sorozat

Georg Simmel *Schopenhauer és Nietzsche* című könyve, amely több mint száz év után először jelent meg most magyar nyelven, a filozófiát olvasó közönség fokozott érdeklődésére tarthat számot. Nemcsak azért, mert két, a szűkebb filozófiai szakma körén kívül is népszerű gondolkodó eszmerendszerét elemzi, hanem azért is, mert a könyv szerzője egyéb, magyarul korábban napvilágot látott művei révén szintén bizonyos közkeletűségnek örvendhet annak köszönhetően, hogy vitathatatlanul izgalmas témáit világos, jól érthető formában fejt ki. Aki a *Schopenhauer és Nietzsche* című előadás-sorozatot abban a reményben veszi a kezébe, hogy e könyv segít majd neki eligazodni a schopenhaueri és a nietzschei filozófia útvesztőiben, megvilágítva ezek bizonyos kérdéseit, nem is fog csalódní. A kötet azonban véleményem szerint elsősorban történeti szempontból, mint a 20. század eleji Schopenhauer- és Nietzsche-recepció dokumentuma, illetve Simmel gondolkodói útjának állomása bír jelentőséggel.

A könyv előszavában Simmel azt ígéri, hogy az általa tárgyalt „gondolkodó[k] filozófiájának pusztá bemutatásánál” többet fog nyújtani: mégpedig e „gondolkodó[k]ról szóló filozófiá[t]” (11.). Ezt a fajta ábrázolást maguk a választott tárgyak követelik meg, jóllehet eltérő okokból: Schopenhauer filozófiája túlzottan világos kifejtettsége, Nietzscheé pedig költői hangvétele miatt. Schopenhauertől Simmel azt is elvitatja, hogy filozófiája termékeny újraértelmezések alapjául szolgálhat: „Schopenhauer abszolút egyértelmű szerző. Gondolkodás- és kifejezésmódja a garancia arra, hogy tanításának olyasfajta »eredeti felfogása«, amely újraértelmezné mindazt, amit eddig érvényesnek véltünk – s Platón meg Spinoza, Kant meg Hegel esetében ez még mindig lehetséges –, teljesen kizárt” (11.). A filozófiában tehát nem árt bizonyos mértékű homályosság, a művek utóéletének mindenestre nem válik kárára, ha kifejtettségük bizonyos mértékig hiányos. Az értelmezés lehetősége azonban az olyan, talán túlzottan is egyértelmű szerzők esetében is adott, amilyen Schopenhauer, csupán itt más módszerekre van szükség, mint a kevésbé egyértelmű szerzőknél; itt a tanítást „kulturális tényekkel és lelki összeshövődésekkel, megismerési normákkal és etikai értékekkel való további összefüggésekbe kell [...] ágyaznunk” (11.). A követendő eljárás tehát bizonyos fajta kontextualizálás, és a könyvben valóban ezzel találkozunk. Simmel a schopenhaueri filozófia elgondolásait döntően a 19. századi filozófiák (Fichte, Schelling, Hegel és persze Nietzsche), valamint Kant és a Kant utáni német filo-

*Gondolat Kiadó
Budapest, 2020
230 oldal, 4000 Ft*

zófiai gondolkodásban fontos szerepet betöltő Spinoza tanainak elemeivel, valamint saját korának tapasztalati és pszichológiai megfigyeléseivel ütközteti, valóban kritikusan. Simmelnek a különböző kontextusok bevonásával ténylegesen sikerül tárgyait olyan megvilágításba helyezni, hogy könyve még a 21. század elején is érdekes olvasmány marad. Hiszen ugyanez a kontextualizáló, a filozófémákat a filozófiatörténeti és a kortárs nézetekkel ütköztető eljárás lesz a megoldás az ellentétes problémára is, vagyis arra, ha egy filozófia túlzottan tág teret enged az értelmezésnek.

Hogy Simmel nem tartja szerencsésnek ezt a végletet sem, azt egyértelműen mutatja, ahogy Nietzsche filozófiáját ítéli meg. E filozófia esetében, ahogy Simmel fogalmaz, „a pusztá logikai értelmezés [...] nem lehetséges. Ha itt költői vagy érzelmileg felfűtött nyelvezetét megpróbálom hűvösen tudományos szintre hozni, akkor nemcsak formai változtatásról van szó, hanem megnyilvánulásait olyan absztrakciós szinten kell újrafogalmazni, amelyre önmaguktól nem értek el, s amely ezért kikerülhetetlenül különböző irányokból fejthető ki” (11.). A költői nyelven megfogalmazott filozófia tehát tökéletlen, voltaképpen még nem filozófia, amelyet ezért az értelmezőnek kell a filozófia szintjére emelnie. Ennek a feladatkijelölésnek a háttérben Hegel művészet és filozófia viszonyát illető elgondolásai ismerhetők fel: a művészet, ugyanúgy, mint a filozófia az igazságra tör, de azt még nem tudja megfelelően megragadni, olyan köztes szint tehát, amelyen az igazságra törekvő tudat szükségyszerűen túllép.¹ A nietzschei filozófia megakadt ezen az előzetes fokon, és az értelmező segíti innen tovább a maga közegébe. A költői forma tehát nem szerves része a Nietzsche által megfogalmazott gondolatoknak, hanem olyan sallang, amit le kell vetnie, mivel akadályozza a befogadói megértést, és tág teret enged az ellentmondásoknak.²

Márpedig Simmel a filozófiai építmények ellentmondásainak kiküszöbölését a szelemtörténeti elemzés feladatákként mutatja be. Ennek az elemzésnek gyakorlatilag a történelem egyszerűsítő és lényegkiemelő munkáját kell megelőlegeznie: a filozófiai munkák maradandó, időtálló elemeit kell kiemelnie, a lényegi gondolatokkal ellentétes momentumokat pedig egyszerűen figyelmen kívül hagyhatja. Ez a problematika a két, Simmel által e könyvben elemzett gondolkodói életmű közül nyilvánvalóan elsősorban a nietzscheit érinti, ahogy arra Simmel maga is utal, nyíltan beismerve, hogy Nietzsche írásaiban ezen írók általa képviselt értelmezésének kifejezetten ellentmondó helyek is fellelhetők. Az értelmezés helytállóságáról azonban nem ez dönt; az az „önmagában zárt gondolati sor”, amelyet Simmel szintén Nietzsche írásai által alátámasztva felmutat, mint tárgyilag jelentős, maradandó tanítás eme filozófia „lényegi magvának” mutatkozhat. Az értelmező feladata tehát egyfajta válogatás: a búza és az ocsú szétválasztása, és e válogatás révén mutatkozhat meg az adott filozófia a maga jelentőségében, míg a benne meglévő ellentmondásokért csupán szerzőjének emberi gyarlósága felelős. Hogy az értelmezés valóban helytálló-e, arról ebben a gondolati konstrukcióban nyilvánvalóan az idő dönt, a történelmi előrehaladás, mely az értelmezést utólag azáltal igazolja, hogy a válogatást az értelmezőhöz hasonlóan végzi el.

Ez a felfogás, amely a nietzschei életmű egy részét annak valódi mondanivalójával ellentétesnek és mint ilyet, lényegtelennek, ezen életmű számos darabjának költői formáját pedig a valódi mondanivaló elérésére alkalmatlannak és ezért leküzdendő akadálnak nyilvánítja, természetesen szemben áll az újabb Nietzsche-recepció kiindulópontjával, amely a költői formát a gondolatoktól nem elválaszthatóként, az ellentmondásokat pedig

¹ Lásd erről: Rüdiger Bubner: Einführung. In: Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Vorlesungen über die Ästhetik*, Reclam, Stuttgart, 1971, 12–13.

² Úgy tűnik, a századforduló környékén még a Nietzsche stílusát egyébként elismerő szerzők is külön kezelik Nietzsche gondolkodói és költői teljesítményét. Lásd például Alois Riehl: *Friedrich Nietzsche. Der Künstler und der Denker*, Stuttgart, Frommans 1901; és Hans Vaihinger: *Nietzsche als Philosoph*, Berlin, Reuter & Reihard, 1902.

az életmű lényegi részeként kívánja kezelni. Ez a változás valószínűleg nem választható el attól, hogy időközben a filozófia és a költészet (illetve a művészet) viszonyának megítélése is megváltozott.³ Mindenesetre Simmel látószöge magyarázza, hogy a könyvben nincsenek utalások Nietzsche perspektivizmusára, ehelyett arról olvashatunk, hogy Nietzsche szilárd értékrend híve, és csupán korának uralkodó értékrendjét veti el. A mai recepció szempontjából szintén problémaként merül föl, hogy Simmel a teljes nietzschei életművet egységként kezeli, és ezt a problémát tetézi, hogy a könyvben mindenütt hiányoznak a forrásmegjelölések – a schopenhaueri filozófia esetében is. Ám ez a gyakorlat teljes mértékig összhangban áll az ellentétek kiküszöbölésének szándékával, amelyhez hozzátartozik, hogy Simmel az életműveket egységes egészekként kezeli, amelyeket felesleges is részekre (művekre) bontani. A lényeg éppen az egységes építmény, amelyen minden ellentmondás repedés, tehát hiba. Persze botorság lenne egy 20. század eleji interpretáción a későbbi recepció elveit számon kérni – nem is ez a célom. Sokkal inkább az, hogy megvilágítsam a simmeli nézőpont és a mai felfogás közötti történeti távolságot.⁴

Mi jellemzi azonban „a gondolkodóról szóló filozófiát”, amelyet Simmel nyújt *Schopenhauer és Nietzsche* című könyvének lapjain? Annyi már láthatóvá vált, hogy ez a fajta filozófia életművek bemutatására vállalkozik, amelyeket egységként kezel. Simmel ábrázolása szerint az életművet egyrészt a kor, amelyben létrejött, másrészt szerzőjének személyisége határozza meg.⁵ Szó sincs azonban arról, hogy az életmű a szerző életrajzából volna magyarázható; sőt, Simmel még mellékesen sem érinti a könyvben ábrázolt két szerző életének eseményeit. A személyiség sokkal inkább a mű tükrén keresztül válik megragadhatóvá, itt, a műben leplezi le magát. A művek megmutatják, mi az, ami szerzőjüket igazán foglalkoztatta, és ezáltal azt, milyen emberek voltak: így Simmel elemzései Nietzsche etikai és művészi, míg Schopenhauer esztétikai, de nem etikai érdeklődésére derítenek fényt. Persze az ilyen értékelések sem függetlenek a korabeli recepció értékítéleteitől: a Schopenhauer-recepciót például teljes egészében áthatotta az az igyekezet, hogy a schopenhaueri filozófiát szerzőjének jellemében horgonyozza le, és itt született meg az az elképzelés, hogy Schopenhauer személye rendszerének két ideálja közül nem a szent, hanem a zseni figurájához áll közel⁶ – ami megfeleltethető Simmel Schopenhauer jelleméről alkotott elképzelésének.⁷

A művek azonban másképp is árulkodnak szerzőjük személyiségéről: Simmel kimutatja, hogy a filozófiai elméletek alapjánál nagyon gyakran egymással ellentétes, teljességgel bizonyíthatatlan felfogások állnak, melyek között a szerző csupán személyiségére ha-

³ Lásd erről: Rüdiger Bubner: A jelenkori esztétika némely sajátosságáról. *Athenaeum* 1991/1. 151–189. Fordította Mesterházi Miklós.

⁴ Simmel korában sem volt azonban egyértelmű, hogy a nietzschei életművet egyetlen egységként kell tekinteni. Riehl és Vaihinger például számoltak Nietzsche fejlődésével. Vö. Riehl: i. m. 11–30. és Vaihinger: i. m. 44–56.

⁵ Persze az a nézet, hogy egy mű, akár egy filozófiai mű is jórészt szerzőjére visszavezetve magyarázható, a korban meglehetősen elterjedt volt, osztotta például Nietzsche is. Nietzsche ezzel kapcsolatos vélekedéseiről lásd korábbi tanulmányomat: Kóvári Sarolta: A filozófia személyessége. Adalék az „Ecce homo” értelmezéséhez. *Pro Philosophia Évkönyv* 2015, 115–128.

⁶ Vö. például Otto Lindner: Arthur Schopenhauer. Ein Wort der Verteidigung. In: *Arthur Schopenhauer. Von ihm, über ihn*. Berlin, A. W. Hayn, 1863, 54–55.; 125–127.; Julius Frauenstadt: Memorabilien, Briefe und Nachlassstücke. In: *Arthur Schopenhauer. Von ihm, über ihn*. Berlin, A. W. Hayn, 1863, 137–138. és 273.

⁷ Ehhez hasonló, a korabeli recepcióból származó elképzelés, hogy Nietzsche jelleme filozófiájában az előkelőség moráljában ölt testet – ennek kapcsán maga Simmel is utal a szakirodalomra, melynek értékítéletét átveszi. Lásd ehhez: Riehl, i. m. 27. Simmel könyvében az ilyen, a korabeli recepcióra történő utalások nem ritkák, de e recepció állításai csak általános vélekedésekként jelennek meg; Simmel nemcsak pontos forrásmegjelöléseket nem ad meg, de még tulajdonneveket sem kapcsol ezekhez a vélekedésekhez.

gyatkozva dönt. Ilyen egymással ellentétes felfogások például az abszolútumot illetően, hogy az abszolútum része az általunk érzékelt világnak, azaz megmutatkozik annak minden részében, vagy mint a lényeges dolgok világa ezen a múlandó tapasztalati világon kívül helyezkedik el. „Ezen ellentétek gyökere nem a filozófiai spekulációban található, hanem a teljes lelki életben” – írja Simmel. „Itt két emberi alaptípus válik el egymástól” (33.). E két felfogás a filozófiában keveredhet – ez történik Schopenhauer rendszerében is, így személyiségét is az alaptípusok keverékékként kell látnunk.

A legfontosabb, Schopenhauer és Nietzsche filozófiájának egészét meghatározó ilyen ellentét azonban a könyv szerint pesszimizmus és optimizmus között feszül. E kétféle világszemlélet egyikét sem lehet objektíven megalapozni: „a létezés értéke vagy értéktelensége melletti kiállás a határozott, s az elveket szem előtt tartó természeteknél azon múlik, hogy lelkük legmélyén a boldogságra vagy a szenvedésre rezonálnak-e” (88.). Schopenhauert Simmel természetesen a pesszimizmus,⁸ Nietzschét az optimizmus képviselőjeként mutatja be,⁹ és ez az ellentételezés a könyv egészén végigvonul – annak ellenére, hogy Simmel az első előadásban az individuumok és a filozófiák összehasonlíthatatlanságát hangsúlyozza. Ez a sajátosság, kiegészülve azzal a momentummal, hogy *A pesszimizmus* című fejezet a Schopenhauer tanait bemutató fejezetek sorában központi helyet foglal el, rávilágít, hogy születésének pillanatában a könyv egyik fontos kontextusa a még zajló pesszimizmus-optimizmus vita volt.¹⁰ Ehhez a vitához Simmel maga is hozzászólt *Über die Grundfrage des Pessimismus in methodischer Hinsicht* (A pesszimizmus alapkérdéséről metodológiai szempontból) című 1887-es, valamint *Zu einer Theorie des Pessimismus* (A pesszimizmus elméletéhez) és *Pessimismus und Sozialismus* (Pesszimizmus és szocializmus) című 1900-as dolgozataival,¹¹ és a *Schopenhauer és Nietzsche* című előadás-sorozat maga is értelmezhető a vita dokumentumaként. Simmel írásaiban a pesszimizmus *ellen* foglal állást, a könyvben hasonló érveket sorakoztatva fel, mint a korábbi tanulmányokban: ilyen érv például, hogy nem lehet objektíve megadni, mennyi fájdalommal érdemes fizetni egy-egy örömről, vagyis egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy a világ számos fájdalma nem éri meg a benne található kevés örömet,¹² de ilyen érv maga az az itt már említett állítás is, hogy a pesszimizmus olyan értékítélet, amelyről nem a világ minemúsége, hanem az érté-

⁸ Ez az értékelés teljesen egybevág mind a korabeli, mind a mai Schopenhauer-recepció értékelésével. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a többi, Schopenhauer filozófiájának szentelt előadásban Simmel olyan tematikus szempontokat választ (az akarat metafizikája, az ember és akarat, művészet, morál), amelyek nagyjából megfeleltethetők a Schopenhauer fő művét tagoló fejezetek szempontjainak, ám ez alól a pesszimizmus-fejezet kivétel. Schopenhauer maga a világot negatívan ítélte meg, de pesszimizmusról jóval kevesebbet beszélt, mint a tanait elemző irodalom.

⁹ Ennek érdekében persze Simmel, kiindul elveinek megfelelően, figyelmen kívül hagyja Nietzschének az optimizmust ostromozó vagy a pesszimizmust jogosnak ítélő kijelentéseit. Vö. például Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése, avagy görögység és pesszimizmus*, Budapest, Európa, 1986, 148–151. Fordította Kertész Imre; Friedrich Nietzsche: Schopenhauer mint nevelő. In: Uő.: *Korszerűtlen elmélkedések*, Budapest, Atlantisz, 2004, 207., 225. Fordította Hidas Zoltán. Nem Simmel az egyetlen, aki a 19–20. század fordulóján Nietzschét a pesszimizmussal ellentétes oldalon helyezi el, Vaihinger például antipesszimizmusként értelmezi. Vö. Vaihinger, i. m. 31–33. és 57–64.

¹⁰ A vitáról lásd: Michael Paunen: *Pessimismus. Geschichtsphilosophie, Metaphysik und Moderne von Nietzsche bis Spengler*, Berlin, Akademie, 1997, 154–164.

¹¹ Georg Simmel: *Über die Grundfrage des Pessimismus in methodischer Hinsicht* <https://www.socio.ch/sim/verschiedenes/1887/pessimismus.htm>, Georg Simmel: *Zu einer Theorie des Pessimismus* <https://www.socio.ch/sim/verschiedenes/1900/pessimismus.htm>, Georg Simmel: *Sozialismus und Pessimismus* <https://www.socio.ch/sim/verschiedenes/1900/sozialismus.htm> (Utolsó megtekintés 2021. 02. 08.)

¹² Vö. Simmel: *Über die Grundfrage des Pessimismus...*, III.

kelő pszichológiai beállítottsága dönt.¹³ A pesszimista beállítódás aztán Simmel számára magyarázatul szolgál a schopenhaueri filozófia számos sajátosságára, így például az önmagukban értékes célok, illetve kötelességek elutasítására vagy az egyén erkölcsi fejlődésének elvetésére; ezzel szemben Simmel szerint Nietzsche-nél az emberi nem és az egyén fejlődésének pozitív értékelését, amely az életért vívott harc során bekövetkező negatívumokat (például a lelkiismeretlenség vagy a bírvágy győzelmét) figyelmen kívül hagyja, filozófiájának optimista irányultsága szabja meg.

Ugyanakkor a fejlődés ilyen fajta értelmezésében mintha Simmel is osztozna, a könyv első előadásában mindenesetre kijelenti: „Elvethetjük a fejlődélmélet darwini formáját, de az, hogy az élet, értelme szerint és legbensőbb energiáit követve magában foglalja a lehetőséget, törekvést és garanciát arra, hogy tökéletesebb formák felé, magánál többre törekedve és minden moston túllépve haladjon – ez mégiscsak a modern szellem nagy vigasza és elveszthetetlen sajátja, amely Nietzsche révén bevilágítja lelki tájainkat” (26.). Nemcsak az optimista kiindulópont nyomja rá tehát a bélyegét a fejlődésgondolat értelmezésére, hanem a fejlődésgondolat is meghatározó az optimizmus tekintetében, sőt, Simmel szerint éppen a fejlődésgondolat elfogadása teszi lehetővé Nietzsche számára – és a századforduló embere számára –, hogy a pesszimizmuson túllépjen, és optimistává váljon. Simmel tehát úgy érzel, hogy kora embere kezd felülkerekedni a pesszimizmuson. Ki is jelenti, hogy „[h]a [...] szembeállítjuk egymással a két gondolkodó legáltalánosabb törekvéseit, akkor nyilvánvaló, hogy a modern ember rokonszenve Nietzsche-t illeti” (26.). Tehát, a szellemi klíma változásával, a pesszimizmus-optimizmus vita is a végéhez közeledik. A Schopenhauert és Nietzsche-t egymás mellett bemutató előadás-sorozat azonban még értelmezhető a pesszimizmusra mért egyik utolsó csapásként és az optimizmus pozícióinak megerősítéseként.

Mindez arra világít rá, hogy a filozófia alapvető kérdéseiben a személyiség mellett valóban nagy hatása van a történelmi kornak is, amelyben a mű létrejön, ám maga a személyiség is visszahat művével a kor értékítéleteire. Az a momentum viszont, hogy bármely filozófia alapvető jegyeit szerzőjének a maga személyiségéből következő döntései határozzák meg, azt a Simmel által sem titkolt tény domborítja ki, hogy Simmel a filozófiai építményeket világszemléleteknek, világképeknek tekintette. Ezt a felfogást képviselte már Friedrich Albert Lange is a 19. század derekán, kantiánus alapon. Lange a dolgok valódi lényegének számunkra való megismerhetetlenségéből és a metafizikai rendszerek ebből következő megalapozhatatlanságából nem azt vezette le, hogy ezeket a rendszereket eleve el kellene vetni, hanem azt, hogy ezek az emberi gondolkodás különböző lehetőségeiként jogosultak, és a műalkotásokhoz hasonlóan, anélkül, hogy cáfolnák egymást, egymás mellett állhatnak. Lange a filozófiát olyannyira közel hozta a művészethez, hogy azt magát is a fogalmak területén űzött művészetnek nevezte¹⁴ – mindezzel hatást gyakorolt egyébként Nietzsche-re is.¹⁵ Simmel azonban Langénél (és Nietzsche-nél) nagyobb távolságot tételezett fel művészet és filozófia között, legalábbis erre utal, hogy Nietzsche filozófiájának költői formáját elégtelennek tekintette. Bár feltételezi, hogy a művészetben és a filozófiában van valami közös: „a titokzatos viszonyulás a dolgok abszolút voltához” (26.), ez még mindig értelmezhető a korábban jelzett hegeli keretek között: a filozófus és a művész ugyanúgy az igazságot keresik, de a művész nem tudja a fogalmi szintre hozni. Ám végeredményben a nagy filozófiai alkotók sem az igazságot ragadják meg, hanem „a létezés értelmezésének új lehetőségeit” érik el (45.). Így a gondolkodóról szóló filozófia a gondolkodó világnézetéről szóló filozófia lesz.

¹³ Vö. Uo., VII.

¹⁴ Vö. Friedrich Albert Lange: *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, Iserlohn, J. Baedeker, 1866, 268–269.

¹⁵ Lásd erről Jörg Salaquarda: Nietzsche und Lange. *Nietzsche-Studien* 7. (1978), 237–260.